

Fenomén fikcie v dejinách Kremnice

DANIEL HAAS KIANIČKA

NBS – Múzeum mincí a medailí Kremnica

Phenomenon of fiction in the history of town Kremnica

Abstract: Subject of fiction has become a permanent part of humanities research in the recent decades. Philosopher Alexius Meinong wrote that our cognition of objects does not depend on their real existence. Our mind reacts to thoughts, desires and feelings as well. A man is surrounded not only by real, but also by imaginary entities. The issue of the fiction theory had also been a research subject of some other philosophers, sociologists and literary scientists. There are many types of fiction. One of them is a literary fiction, which in the case of Kremnica can be studied through works written by Ján Kollár or Jozef Cíger Hronský. Fiction in the form of a game or prank had also been an important phenomenon in the history. There had been many associations in the world based on the principle of fiction. In Kremnica, this type of association is represented by the Casino association and its Book of Swamps (Sumpfbuch) with fictitious names of members of the association and a number of fictional stories. Mythology related to the world of fictitious mining ghosts had also played a role in the environment of the town Kremnica. It is interesting that history itself can be presented with the help of fiction, as Barbara Balázová showed in her book *Pictorissa Cremniciensis*. In the first part, she had created a fictitious diary of Kremnica painter Johanka Emerencia Rothenstein (beginning of the 18th century). Fiction had also been used as a part of national revival efforts. In Kremnica, this phenomenon is represented by the existence of a fictitious "ancient" inscription on the hill Velestúr. It is important to know that through fiction it is possible to develop the imagination, analogous and logical thinking and creativity of man.

Keywords: fiction, theory of fiction, literary fictive worlds, fiction as a game and prank, activities of burges societies, miner`s mythology, educative fiction, fiction and a national narrative, creative function of fiction.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2020.23.02.147-166>

Motto:

*Vel'mi dobre viem, ako nesmierne miluješ nič –
nie však pre jeho zanedbateľnú cenu,
ale pre pôvabnú ľahkosť a veselú hravosť,
ktorú to slovo ponúka.*

Johannes Kepler, 1611¹

¹ Pozri: KEPLER, Johannes: *O šestiúhelné sněhové vločce. Poutavé čtení o „ničem“*. Praha : MatfyzPress, 2016, s. 7.

Úvod

Problematika fikcie sa v posledných desaťročiach stala pevnou súčasťou skúmania humanitných vied. Z pohľadu filozofie je tematika pomyselných súcien tak súčasťou ontologickej, ako aj analytickej filozofie. V spojitosti s fikciou sú veľmi podnetné napríklad Meinongove a Searlove filozofické reflexie.

Alexius Meinong vo svojom diele o teórii objektu (*The Theory of Objects*, 1960) hovorí o tom, že súčasťou nášho poznávania sú tvrdenia o veciach (objektoch) bez ohľadu na ich ontologickú existenciu. Naše vedomie vytvára pojmy nielen na základe zmyslovej recepcie, ale aj na základe reprezentácií, myšlienok, túžob a pocitov. Tie odrážajú svet objektov (predmetov), ktoré však nemusia byť fyzickými telesami. Alexius Meinong v tejto súvislosti zaviedol pojem tzv. intencionálneho objektu, keď každému psychickému aktu (myšlienke, túžbe zodpovedá určitý „objekt“, ktorý „existuje“. Skúsenosť pozostáva z reflexie existujúcich vecí, ale aj z akceptácie pomyselných súcien, na ktoré poukazujú naše mentálne akty. Meinong rozoznáva reálne existujúce objekty poznávané na základe empirie a tvrdenia, ktoré niečo označujú, no v reálnom svete im nezodpovedajú žiadne fyzické telesá. Ide o fiktívne a nemožné predmety (zlatá hora, okrúhly štvorec, údolie bez vrchov). Úlohou Meinongovej teórie objektov je možnosť posúdenia pravdivosti či nepravdivosti v prípade nereálnych objektov – intencionálnych pomyselných objektov. Aby sme v prípade uvedeného príkladu zlatej hory mohli vyriechnúť pravdivý alebo nepravdivý súd (hora vyzerá ako zo zlata, pretože je zložená z určitého žltého lesklého materiálu), resp. uzáver, že neexistuje (existencia zlatej hory nie je možná), musí táto hora existovať minimálne ako intencionálny objekt v našom vedomí.²

Ďalšia z teoretických reflexií sa nazýva pragmaická teória, ktorá vychádza z úvah Johna R. Searla o úlohe fikcie v poznávaní človeka (*Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge 1979). Podľa nej je jazyk, ktorý používame natoľko plastický, že umožňuje skúmať nielen empirický svet, ale aj sémantickú povahu pojmov a zámery v pozadí komunikácie. Práve odhaľovanie motívácií rečových aktov umožňuje poznávať dôvody používania fikčných foriem majúcich, a to nielen v kontexte umenia, schopnosť niečo zvýrazniť. Napríklad, nie všetky historické diela, v ktorých existujú entity majúce povahu výtvoru dobovej predstavivosti možno považovať za súčasť umeleckej

² JENÍK, Lukáš: Niektoré perspektívy a výzvy filozofického skúmania fikcie. In: *Studia Aloisiana*, roč. 4, č. 2, 2013, s. 5-10. [online]. Dostupné na internete: <<http://studiaaloisiana.tftu.sk/wp-content/uploads/2013/07/Luk%C3%A1%C5%A1-Jen%C3%ADk-Niek-tor%C3%A9-perspekt%C3%ADvy-a-v%C3%BDzvy-filozofick%C3%A9ho-sk%C3%BAnia-fikcie.pdf>> [Cit. 2016-11-07].

literatúry (literatúra je naratívna a pracuje s fikčnými svetmi) a ani výskyt fiktívnych entít v týchto dielach nemusí znamenať, že ide o fikciu. Ide, okrem iného, aj o stredoveké beštiáre. Jednorozce či fénixovia sa v nich pokladali za reálne existujúce bytosti a mali rovnaký ontologický status ako v prírode existujúce zvieratá a vstupovali do kauzálnych súvislostí v rámci reálneho sveta. Beštiáre nevznikli ako fikcie (fabulácie), ale boli výsledkami odborných skúmaní v rámci dobových kritérií vedeckosti. Sú teda historickými vedeckými spismi, no aj fikciami z dnešného pohľadu umeleckej literatúry. Fikčné svety sa v tejto spojitosti interpretujú úplne rovnako ako faktické tvrdenia, avšak o nefaktických entitách a vzťahoch. Podľa Johna R. Searla je fikcia osobitnou kategóriou tvrdenia, ktoré nie je odlišné v zmysle doslovnosti (mnohé fiktívne príbehy charakterizuje doslovný a realistický jazyk príbehu, hoci, prirodzene, majú nevážny charakter na rozdiel od faktu; napríklad fiktívny detektív Sherlock Holmes by mohol byť pre neznaných skutočnou historickou postavou), ale v rovine pragmatického jazyka – od vážneho (i úplne klamlivého) tvrdenia ho odlišuje aktivita predstierania. Nejde teda o zavádzanie, ale o hru, na ktorej sa zúčastňuje autor i adresát fikčného deja. Autori fikcie sa nás na rozdiel od faktografických tvrdení neusilujú presvedčiť o existencii fiktívnych entít mimo ich fikčných svetov (napríklad spomenutý Sherlock Holmes).³ Prirodzene, situácia sa komplikuje v prípade, ak niekto fikciu prezentuje ako skutočnosť, teda pri fikčnej hre vlastne „hrá“ iba jedna zo strán. Z uvedených skutočností vyplýva, že fiktívne postavy a príbehy napriek svojej nefaktickosti reálne ovplyvňujú naše myslenie i konanie. Fikcia môže mať dôležitú informatívnu a edukatívnu hodnotu. Pôsobí pozitívne na rozvíjanie predstavivosti, fantázie a analogických schopností v rámci spoločenských vzťahov. Negatívom „nepochopenej“ fikcie je skreslené podávanie informácií o osobách a veciach.

Pri tom všetkom je potrebné zdôrazniť, že aj fiktívne, či fikčné svety musia mať svoju vnútornú koherenciu – držia sa určitých pravidiel, aby v ich existenciu ako paralelných fiktívnych svetov bolo možné uveriť. To, prečo skúmame fikciu (veda), má pôvod v schopnosti fikčných svetov formulovať motívy aktuálneho sveta v paralelnom obraze umenia (ale aj vedy). Tým sa rozvíja kreativita a logické myslenie človeka. Viac, ako o pravde vo fikcii, tak možno hovoriť o pravde prostredníctvom fikcie. Fikčný svet môže akcentovať niektoré v realite prehliadané skutočnosti, resp. zvýrazňovať určité aspekty reality. Kontrast reality a fikcie nás učí nielen predstavivosti, ale takisto posilňuje našu schopnosť neopierať sa pri posudzovaní vecí len o presvedčenie a požadovať

³ JENÍK, L.: Niektoré perspektívy..., s. 11-16.

aj rozumové zdôvodnenia.⁴ Ak to zhrnieme, tým, že pri myslení zohľadňujeme aj fiktívne entity, prepožičiavame im punc „reality“ – reálne môžu ovplyvniť naše skutky. Keďže aj fikcia má určitý cieľ či poslanie a ovplyvňuje nás, stáva sa reálnou historickou udalosťou. Je napríklad svedectvom úsilia niektorých vlasteneckých vzdelancov 19. a 20. storočia o zdôraznenie historických nárokov a práv svojho národa na dané štátne územie.

K podobným záverom možno dospieť aj pri skúmaní falzifikátov či konšpiračných teórií. Napríklad sociológ Niklas Luhmann rozvinul v jednej zo svojich prác systémovú teóriu popisu sociálnych mechanizmov (*Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie*, 1984). Jej základom je chápanie komunikácie ako prelínania aktivít medzi odosielateľom a príjemcom. Prvý oznámi druhému určitú informáciu, pričom nejde len o jednoduché oznámenie zmyslových dát, ale aj o porozumenie obsahu informácie. Tak vzniká spätná väzba, ktorá sa realizuje v nasledujúcej komunikácii. Peter Deutschmann aplikoval túto teóriu v praxi, a to na známe české falzifikované rukopisy – kráľovedvorský a zelenohorský. V štúdiu *Mystifikace z prvného až n-tého stupně* z roku 2014 píše, že dôležitá pri oznámení o existencii rukopisov nie je ani tak skutočnosť, či sú rukopisy autentické, ale fakt, že medzi odosielateľom a prijímateľom oznámenia došlo ku komunikácii, a to už od aktu porozumenia informácii. Podstatné je, že príjemca pochopil niečo ako stredoveký text. Protikladom k tomu by teda nebola identifikácia pravosti rukopisov, ale ich „neobjavenie“. Porozumenie tvorí komunikácia a mení stav príjemcu. Či už veríme v autenticitu rukopisov alebo nie, informácia o ich existencii nás zmenila – vyvolala komunikáciu, teda polemiky, ktoré trvajú vlastne až dodnes (diskusia o rukopisoch). Systémovú teóriu v zásade nezaujíma otázka pravosti rukopisov, ale zdôrazňuje spoločenskú relevanciu komunikácie – mystifikácia v tomto prípade bezpochyby predstavuje komunikačnú prax, ktorej sociálna relevancia (dopad na spoločnosť) je veľmi vysoká.⁵ Zhrnúť to možno tak, že mystifikácia patrí v tomto konkrétnom prípade jednoznačne do dejín národného obrodovania. Stala sa „skutočnou“ historickou udalosťou, ktorá zmenila českú kultúru a spoločnosť.

To isté platí aj pri konšpiratívnych teóriách, ktorých obsah je „nereálny“, no ich vzťah k skutočnosti v rámci komunikácie je „reálny“. Umberto Eco v jednej zo svojich esejí o konšpiráciách citoval slová filozofa a sociológa Georga Simmela o tom, že „*tajomstvo prepožičiava svojim*

⁴ JENÍK, L.: Niektoré perspektívy..., s. 20-22.

⁵ DEUTSCHMANN, Peter: *Mystifikace z prvného až n-tého stupne*. In: HRDINA, Martin – PIORECKÁ, Kateřina (eds.): *Historická fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2014, s. 29-31.

majiteľom výlučné postavenie [...] Je v zásade nezávislé od svojho obsahu, ale v každom prípade tým účinnejšie, čím širšie a významnejšie je jeho vlastníctvo... spoločným účelom je [...] posilniť neznámo prostredníctvom predstavivosti a prisúdiť mu takú váhu, ktorá nie je zjavným skutočnosťam vyhradená.“ Eco tento citát komentuje slovami: „Paradoxným dôsledkom toho je, že za každým falošným sprisaháním sa možno vždy skrýva sprisahanie niekoho, v záujme ktorého je prezentovať nám falošné sprisahanie ako niečo skutočné.“ Napokon Eco svoj text uzatvára glosovaním myšlienky vykonšpirovaných konšpiračných teórií Noama Chomského: „Z fantazírovania o zdanlivom sprisahaní najviac profitujú práve inštitúcie, ktorým chcú konšpiračné teórie uškodiť. Napríklad, keď si predstavíme, že George Bush zavinil útok na dvojičky a ich likvidáciu, pretože chcel tak ospravedlniť zásah v Iraku, začíname sa pohybovať medzi preludmi a prestávame analyzovať skutočné dôvody, ktoré viedli k útoku na Irak, to zvädza k podozreniu, že informácie o Bushovom sprisahaní rozšíril sám Bush...“⁶ Fikcia, mystifikácia, fantazírovanie a konšpirácia tak bez ohľadu na svoj vzťah k realite vytvárajú také množstvo spleťtých komunikačných vzťahov, že tie vyvolávajú reálne reakcie prijímateľov informácií o fiktívnych entitách.

Vo filozofii a sociológii fikcia predstavuje „skutočnú“ entitu, pretože reálne dokáže ovplyvňovať naše myslenie a skutky, hoci reprezentuje neexistujúce udalosti, veci a vzťahy. Fikcia sa tak z pohľadu historickej vedy stáva skutočnou historickou udalosťou s faktickým dopadom na človeka a spoločnosť.

Problematikou fikcie sa zaoberá aj psychológia (či dokonca psychiatria). V psychológii osobnosti je imaginácia a fantázia ponímaná ako forma obrany proti ohrozeniu stability hlbokých štruktúr osobnej iden-

⁶ Uvedené citáty a súvislosti pozri: ECO, Umberto: *Od hlouposti k šílenství. Zprávy o tekuté společnosti*. Praha : Argo, 2016, s. 119, 127. Citát znie v originále: „Das Geheimnis gibt der Persönlichkeit eine Ausnahmestellung, es wirkt als ein rein sozial bestimmter Reiz, prinzipiell unabhängig vom Inhalt, den es hütet, aber natürlich in dem Maße steigend, in dem das ausschließlich besessene Geheimnis bedeutsam und umfassend ist [...] wirken dem Unbekannten gegenüber zu dem gleichen Ziel, es durch die Phantasie zu steigern und ihm eine Aufmerksamkeit sbetonung zuzuwenden, die die offenbarte Wirklichkeit meistens nicht gewonnen hätte.“ SIMMEL, Georg: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Leipzig : Verlag von Duncker & Humblot, 1908, s. 360 (kapitola Das Geheimnis und die geheime Gesellschaft). Dostupné na internete: <<https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/54620>> [Cit. 2020-06-02]. Aby bolo možné správne porozumieť tomuto komplikovanému citátu, je potrebné preložiť ho voľne. Možný je aj nasledujúci preklad: Tajomstvo poskytuje osobnosti výnimočnosť a predstavuje sociálne podmienenú škálu podnetov, je v princípe nezávislé od obsahu, ktorý chráni, rozširuje sa však celkom prirodzene v množstve, pričom disponuje výlučnosťou, má svoj význam a je komplexné... cieľom je vygradovať neznáme prostredníctvom fantázie a pritiahnúť k nemu pozornosť, ktorú by väčšinou zjavná skutočnosť nedokázala vzbudiť.

tity človeka. Fantázia (fikcia) môže vyjadrovať potlačené priania. Zároveň však ide o spôsob vyrovnávania sa so zmenami a modifikáciami, s ktorými sa človek poča života stretáva.⁷ Fikcia môže byť okrem psychologického mechanizmu adaptácie na zmeny aj hrou, ktorej poslaním je zlepšovať analogického myslenia a kreativity, čo tiež reprezentuje mechanizmus psychologickkej adaptácie. Uvažovanie o fikcii podnecuje človeka k tomu, aby sa učil myslieť kriticky a hľadal logické zdôvodnenia pre svoje myšlienkové závery a skutky.

Špecifický prístup k fikcii má literárna veda, resp. vedy o výtvarnom umení. Vo vede o literatúre sa hovorí o fikčných svetoch, teda svetoch literárnych diel, ktoré nemajú priamu referenciu k skutočnosti, no otvárajú nové možnosti reálneho bytia tým, že vytvárajú analógie medzi textom a realitou a medzi autorom textu a čitateľom. Z toho vyplýva, že fikčné svety, hoci v súčasnosti neexistujú, je možné reálne vytvoriť. Ponúkajú nové možnosti a alternatívy bytia a sú charakteristické imagináciou odvíjajúcou sa od skutočného sveta. Odkazujú na to, ako sa udalosti mohli stať alebo ako by sa mohli odohrať.⁸ Hoci *Slovník súčasného slovenského jazyka* pozná iba slovo fiktívny vo význame spočívajúci vo fikcii, v skutočnosti neexistujúci, vymyslený, v spomenutých vedách, predovšetkým v bádaniach o literatúre, filme a divadle sa používa aj adjektívum fikčný.⁹ To označuje entity, ktoré síce v danom momente neexistujú, no ich existencia je možná. Prídavné meno fiktívny sa skôr vzťahuje na vymyslené skutočnosti, pričom sa primárne neuvažuje o ich vzťahu k skutočnosti a realizácii. Ide o čiru fantáziu. Medzi používaním jednotlivých pojmov je preto potrebné rozlišovať.

Literárna fikcia

V spojitosti s Kremnicou a fikciou viazanou na literárne dielo treba pripomenúť predovšetkým príklad známeho básnika, filológa a bádateľa v oblasti archeológie, etnografie a folkloristiky Jána Kollára. S Kremnicou ho spájalo štúdium na tunajšom nižšom evanjelickom gymnáziu (1806 – 1809). Cestou domov zo štúdií na univerzite v Jene nadviazal v Prahe kontakty s J. Dobrovským, V. Hankom a J. Jungmannom a v Bratislave

⁷ NAKONEČNÝ, Milan: *Psychologje osobnosti*. Praha : Academia, 1995, s. 189, 190.

⁸ MAGÁLOVÁ, Gabriela: Fikčné svety – referencia prvého a druhého radu. In: MAGÁLOVÁ, Gabriela: *Slovenský jazyk v primárnom vzdelávaní 2*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. [online]. Dostupné na internete: <<http://pdf.truni.sk/eucebnice/sjvpv2/data/c879a40d-744f-4f01-82a9-d9c4ee4ea78e.html?ownapi=1>> [Cit. 2020-06-11].

⁹ BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra: *Slovník súčasného slovenského jazyka A – G*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006, s. 974. Fikcia = umelo vytvorená predstava, zdanie, výmysel, uplatnenie fantázie v rozprávaní príbehu; fikcia existuje aj v právnej teórii (právna domienka na súde v rozpore so skutočnosťou).

s F. Palackým (1819). Kollár bol prívržencom slovanskej vzájomnosti a česko-slovenskej jazykovej jednoty (písal v slovakizovanej češtine).¹⁰

Ján Kollár bol tvorcom ideológie slovanskej jednoty. V rámci svojich bádání navštívil aj severné Taliansko, kde počas dvoch študijných ciest v rokoch 1841 a 1844 hľadal stopy po staršom slovanskom osídlení. Publikačným výstupom z týchto ciest boli dve diela, a to *Cestopis obsahující cestu do horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841* (1843) a posmrtno vydaná *Staroitalia slavjanská* (1853). Kollár sa v Taliansku popri štúdiu pamiatok antiky a renesancie zaoberal najmä výskumom slovanstva – jeho osídlení, jazyku a pamätihodnostiam. Pritom využíval, tak ako to konštatoval Zdeněk Hrbata, „syntézu myšlienok, faktov, pamiatok, súdobých znalostí, vágnych stôp a imaginárnych prvkov“. Pomocou filológie a etymológie pátral po slovanských názvoch, menách a ich koreňoch. Napríklad o Benátkach (Venezia) predpokladal, že ich založil slovanský kmeň Venedov (Veneto-Slávi). Podobne fantasticky považoval za ich staré sídlo aj Miláno (Medulán). O Slovanoch tvrdil, že v tejto oblasti žili už pred Keltami.¹¹ V historiografii sú tieto pokusy chápané ako produkt fantastiky (hoci sú Kollárove národnoobrodenecké zámery pochopiteľné) a nevedeckej metodiky zo slovanskej archeológie a etnografie. Autorovo etymologizovanie stojí na nekritických základoch (za slovanský jazyk považuje dokonca už latinčinu). Pavol Jozef Šafárik označil jeho postupy za „učeníu fantastiku“. Historici však zároveň upozorňujú na to, že význam Kollárovho diela nespočíva vo vede, „ale v koncepcii slovanstva a v literárno-umeleckej tvorbe, ktorá odzrkadľuje národné a slovanské myslenie českej a slovenskej obrodeneckej spoločnosti dávajúc mu myšlienkový systém.“¹²

Vzhľadom na tému fikcie sú Kollárove práce viažuce sa k „hornej Itálii“ exemplárnym príkladom využitia literárnej fikcie vo „vedeckom“ diele. Ján Kollár s nadšením prijal napríklad aj „objav“ staročeských rukopisov zelenohorského a kráľovedvorského (1817), ktoré ako fikcia

¹⁰ Ján Kollár (1793, Mošovce – 1852, Viedeň) V rokoch 1806 – 1809 študoval na nižšom evanjelickom gymnáziu v Kremnici (1806 – 1809). Neskôr Kollár absolvoval štúdiá na gymnáziu v Banskej Bystrici, lýceu v Bratislave a univerzite v Jene (štúdium teológie v rokoch 1817 – 1819). Potom až do roku 1849 pôsobil ako kazateľ a farár slovenskej evanjelickej cirkvi v Pešti. Posledné tri roky života bol profesorom slovanskej archeológie na univerzite vo Viedni. MAŤOVČÍK, A. et al.: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. III. zväzok. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 145.

¹¹ HRBATA, Zdeněk: „Slavovlašská“ Itálie a „naši předci Galové“. Komparatívni pohled na některé konstrukty slovanománie a keltománie. In: HRDINA, M. – PIORECKÁ, K. (eds.): *Historická fikce...*, s. 146, 150-151.

¹² KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 251-252.

mali potvrdiť to, že česká národná (teda slovanská) kultúra siaha hlboko do stredoveku. Dokonca na kráľovedvorský rukopis Kollár zložil ódu:

*KRÁLOVODVORSKÝ RUKOPIS*¹³

...

*Řek má Homéra, s bardy si hrá Němec,
kde Hekla soptí, tamť Osian zněje:
Jen náš uchem vnuk darmo bystrým
háje němé Slovanů naslýchá.*

*Vy, věštci dávní, jimž zvuky Bůh v jazyk
kládl, by svou vy v ně ste duši vdechli;
jenž ste prvý hláhol slovanský
v šat století vinuli – kde pak jste?*

...

*Ha, co slyším tam králova od hradu?
Prst z oblaků ční, teď, vece, jsou cosi:
Patřím a ve mlhe zmizlo heslo:
Příteli! příteli! Tam ta pod'me.*

*Zde jsou, zde! v krásném, viz hle, leží hrobě;
smích jich-li temné tknouti se zástěry?
Aj, tak sloní mi truhlu záře,
v níž s varytem svazeček zpěvů bdí.*

...

*Vzhůru pocit'ěž, pěstověků spalí
Čestmíre, Oldro, Zaboji, Jarslave!*¹⁴
*Vás, slyšte, vás k padlé měděnný
vlasti jazyk věže této křísí.*

...

*I vy, kdo svých jste, starci, bohů haslé
ohniště uzříc zoufali, vraťte se:
Novou založme z těchto dávné
si zboženin vzdelanosti pevnost.*

Jána Kollára možno označiť za čistokrvného literáta a až sekundárne za vedca. Jeho literárna činnosť ho úzko viazala k literárnej fantastike. Je zjavné, že mal bohatú predstavivosť a obrazotvornosť. A bolo tomu

¹³ KRAUS, Cyril: *Slovenský klasicizmus. Poézia*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2004, s. 207-208.

¹⁴ Čestmír, Oldřich, Zábaj a Jaroslav sú názvami básní v kráľovedvorskom rukopise. V nich sa popisujú bájne skutky týchto mýtických fiktívnych postáv (s výnimkou kniežaťa Oldřicha).

tak už od detstva, ako to dokazujú aj jeho študentské roky strávené v Kremnici. Vo svojich pamätiach prezentoval zaujímavú schopnosť „vymýšľať a rozprávať rozprávky bez akejkolvek prípravy“. Popísal to takto: „U pani Špánikovej [v Kremnici – pozn. D. H. K.] bývalo nás druhý rok asi 10 žiakov. Večer potme i v posteli v noci rozprávali sme si obyčajne rozličné rozprávky. Temer každý zo žiakov vedel mnoho takýchto rozprávok, ktoré počúval v detstve, iba ja nie [...] Jednako, nechcel som sa dať zahanbiť alebo predstihnúť. Vypomohol som si vlastnou obrazotvornosťou: vymýšľal som si rozprávky, nikdy predtým neslýchané. A nedal som na seba znat', že ich sám skladám, ale vyhlasoval som ich za staré. Spoluziaci, počúvajúc tieto nové veci o tvoroch, potvorách, o krajoch a príbehy, pozliezali z postele, obklúčili moje lôžko a veľmi pozorne nastavovali uši [...] Rozprával som o akejsi zelenej kačici, o bezdnom jazere, ktorého vody siahali až na druhú stranu zeme, o začarovanom zámku a bohvie ešte o čom, kam práve chvíľka zanesla moju myseľ.“¹⁵ Predstavivosť Jána Kollára bola teda už vo veku 13 – 14 rokov plná fiktívnych príbehov a postáv.

V rámci témy literárna fikcia možno uviesť aj príklad spisovateľa, učiteľa a redaktora Jozefa Cígera Hronského.¹⁶ Popri prozaickej tvorbe pre dospelých sa venoval aj tvorbe literatúry pre deti a mládež. V Kremnici založil spolu s J. Kejzlarom edíciu kníh Mládež, v rámci ktorej vyšli štyri jeho knižky – *Najmladší Závodský*, *Kremnické povesti*, *Janko Hrášok* a *Pod kozúbkom*. V literárnej práci Hronský využíval fikciu. Jeho Kremnické povesti (1924) sú plné fiktívnych literárnych postáv mytologického charakteru – rohatý človek, kremnický obor (Kovoklad), horský duch, vodná víla, šťastlivý pastier, čierny rytier, zlatnícky učeň, strigy, čertova nevesta, trpaslíci atď.¹⁷ Aspoň na okraj uvedme, že jeho najznámejšia literárna postava Jozef Mak patrí takisto k fiktívnym románovým hrdinom. V rovnomennom románe z roku 1933 využil Hronský literárne postupy realizmu kombinované s naturizmom a vytvoril psychologický prototyp Jozefa Maka, pasívneho človeka odovzdaného osudu. Je pozoruhodné, že táto fiktívna postava sa dostala aj do bežnej slovenskej frazeológie (Jozef Mak – človek milión) a ľudia o „jozefmakovčine“ hovoria dodnes.¹⁸

¹⁵ KOLLÁR, Ján: *Pamäti z mladších rokov života*. Liptovský Mikuláš : Transoscus, 1997, s. 55.

¹⁶ Jozef Cíger Hronský (1896, Zvolen – 1960, Luján, Argentína) študoval na učiteľskom ústave v Leviciach. Pôsobil ako učiteľ na ľudových školách v Horných Mladoniciach (1914), Senohrade (1916 a 1917), Krupine (1920 – 1923) a v Kremnici (1923 – 1927). Po presídlení do Martina vyučoval na tamojšej meštianskej škole (1927 – 1933) a pracoval v Matici slovenskej (ako jej tajomník 1933 – 1940 a správca 1940 – 1945). Po druhej svetovej vojne emigroval cez Taliansko do Argentíny. VALENTOVIČ, Š. et al.: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. II. zväzok. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 415 a 416.

¹⁷ HRONSKÝ, Jozef Cíger: *Kremnické povesti*. Kremnica : Mládež, 1924.

¹⁸ HRONSKÝ, Jozef Cíger: *Jozef Mak*, s. 206. Dostupné na internete: <<https://drive.google.com/file/d/0BxUWYlJ63zl5S2Y0VkpORndxUjQ/view>> [Cit. 2017-03-20]

Fikcia ako hra a recesia

Mnohé spolky a spoločnosti majúce za cieľ zábavu, hru a recesiю majú pôvod v 19. storočí. K najznámejším patria spolky Šlarafie (z nem. zem blahobytu), z ktorých najstarší vznikol v Prahe v roku 1859. Šlarafia sa neskôr rozšírila do ďalších, hlavne nemecky hovoriacich krajín a komunít, a to aj v zámorí. Základom recesie v sieti šlarafijských spolkov bola úcta k fiktívnej autorite, ktorú predstavoval výr (Uhu). Na jednej strane boli spolky ukotvené vo fiktívnom svetovom poriadku, na druhej v historizme (inšpirácia renesanciou, stredovekým rytierstvom, dvorskou literatúrou a šľachtictvom – členovia prijímali fiktívne mená s predikátmi) s presahmi do nedávnej minulosti a súčasnosti (napríklad úcta k hudobným skladateľom ako boli Mozart či Beethoven; založenie nového letopočtu – rok 1859 = 1 anno Uhui). Typická pre tieto spolky bola ceremoniálnosť i sakralita viazaná na mytológiu. Charakteristické boli takisto alúzie či persifláže na cirkevné obrady.¹⁹

Pritom je potrebné si uvedomiť, že pri Šlarafii nešlo iba o kuriózne a recesistické prvky (pivné súboje, zosmiešňovanie kultúrnych vzorov), ale aj o to, že ich existencia vychádzala zo všeobecných antropologických potrieb 19. storočia ako to konštatoval vo svojej podnetnej štúdií Martin Pelc. Spolky Šlarafie mali pevné sociálne ukotvenie – ich členmi mohli byť iba muži s určitým spoločenským postavením a dobrou povestou, ako aj s patričným vzdelaním (kultúrny rozhľad bol predpokladom porozumenia humoru v týchto spolkoch). Zároveň boli jednotlivé spolky začlenené do sociálnej siete ostatných spolkov usporiadaných do jednotlivých „ríš“. Pri obradoch v Šlarafiách išlo o hru (antropologický fenomén), pri ktorej nebola dôležitá súťaživosť, ale recesia, fikčná fantastika a mystifikácia. Hra pritom nebola bezúčelová, ale mala svoje poslanie. Mircea Eliade konštatoval, že moderný človek žije v neohraničenom a neistom profánom čase a čelí pádu do nekonečnosti času. Tejto nekonečnosti sa človek usiluje vzdorovať viacerými prostriedkami. Jedným z nich je aj hra (M. Pelc), prostredníctvom ktorej sa človek vracia do sústredeného magického (posvätného) času. Hráč žije vo „fiktívnej skutočnosti“ (Roger Caillois). Hrou človek na jednej strane čelí každodennej skutočnosti (kompenzuje ju), na strane druhej prostredníctvom sakrality ukotvuje svoj život. To bol aj dôvod, prečo sa solídni muži v recesistických spolkoch venovali „nesolídny“ aktivitám.²⁰ „Prevrátené“ hodnoty sa v spolkovom živote strednej Európy vyskytovali často. Prostredníctvom vtipu a irónie sa členovia týchto

¹⁹ PELC, Martin: Recesistické spolky Šlarafie. Herní prvek v kultuře 19. století. In: HRDINA, M. – PÍORECKÁ, K. (eds.). *Historická fikce...*, s. 249-252.

²⁰ PELC, M.: *Recesistické spolky...*, s. 252-256 (tu je uvedené aj spojenie „fiktívna skutočnosť“ Rogera Cailloisa).

spolkov vyrovnávali so sociálnou a politickou realitou života v habsburskej monarchii.²¹

Mimochodom, v zbierkovom fonde NBS – Múzea mincí a medailí Kremnica sa nachádza aj niekoľko medailí s tematikou spolkov Šlarafie. Jednu z nich vytvoril nemecký medailér Adolf Schwerdt (Stuttgart). Na averze medaily je alegorická ženská postava so šašovskou (šlarafijskou) čiapkou kladúca veniec na hlavu druhej alegorickej ženskej postave v pokľaku, vľavo dole je výr sediaci na knihe. V kruhopise sú slová SCHLARAFFIA METIS 1585 a datovanie – anno Uhui 51 (1910). Na reverze je korunovaný štít s dvojkřížom a tromi výrimi hlavami a kruhopisné heslo IN ARTE VOLUPTAS (v umení je rozkoš). Medaila bola vyrazená z bronzu a postriebrená, jej priemer je 45 mm. Podľa čísla 1585 by malo ísť o Šlarafiu vo Viedenskom Novom Meste. Druhá z medailí je českého pôvodu, viaže sa k Prahe. Na averze má v gotickej kružbe výra, šlarafijskú čiapku a čašu, kruhopis znie: SCHLARAFFIA IN ARTE VOLUPTAS. Na reverze je v kružbe lýra a vavrínová vetvička. Text v páske a stuhe hovorí o tom, že ide o záslužnú medailu z roku 1874. Medaila je bronzová a jej priemer je 42 mm. Tretia medaila bola vyrazená pri príležitosti 40. výročia založenia prvej Šlarafie v Prahe (1859 – 1899). Na averze má plastické poprsie muža s fúzmi, šlarafijskou čiapkou a v obleku s výrom, kruhopis sa týka spomenutého výročia. Na reverze je trojriadkový text: *Allschlaraffia ihrem glorreichen Führer* (celá Šlarafia svojmu slávnemu vodcovi). Medaila bola vyrazená z bronzu a má priemer 75 mm.²²

Českým ekvivalentom Šlarafií boli „spolky kosů“ (drozdov), pričom jednotlivé spolky tejto siete sa označovali ako hniezda (prvé, tzv. prahniezdo vzniklo v Chrudimi).²³ Pozoruhodné je, že podobná spoločnosť vznikla aj v Kremnici, a to v rámci Kasína (Casino), ktoré malo spoločenský a kaviarenský charakter. Povestnými sa stali najmä jeho sobotňajšie schôdzky organizované na prelome 60. a 70. rokov 19. storočia.²⁴ V Kasíne v tomto období vznikol aj spolok „vtákov močarín“ (*Sumpfvögel*). V Štátnom archíve v Kremnici sa zachovala z roku 1872 kniha žartovných, prevažne pijanských zápisov tohto spoločenstva, tzv. Kniha močarín (*Sumpfbuch*). Čo sa týka frazeológie, bolo by v tomto prípade možné hovoriť v slovenčine o „kamarátoch z mokrej štvrte“

²¹ MANNOVÁ, Elena: „Mužský svet“. Spolky a armáda v 19. storočí. In: SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (eds.): *Miles semper honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 123.

²² NBS – Múzeum mincí a medailí Kremnica, fond medailí, pr. č. 2003/0697, 2003/0698 a 2014/0466.

²³ PELC, M.: *Recesistické spolky...*, s. 249-250.

²⁴ LAMOŠ, Teodor: *Archív mesta Kremnice. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Bratislava : Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra, 1957, s. 137-138.

(pijanoch). Kniha močarín je písaná prevažne v nemeckom jazyku, no nachádza sa v nej aj jeden slovenský a jeden maďarský zápis. Aké bolo poslanie spolku a spisovania zápisov, uvádza sa v úvode ku knihe: „[...] *ide o nenahraditeľnú príručku pre všetkých vtákov močarín (Sumpfvögel), ktorá aj ‚nemočinárom‘ do dvadsiatichtštyroch hodín odhalí, ako sa stat' močiarnym vtákom [...] ako vrecková nápomocná kniha a so zreteľom na praktickú formu dostala odo mňa dolu podpísaného primerané meno ‚vták močarín vo vrecku vesty‘. Kniha obsahuje nielen rôzne produkty ducha talentovaných močarinných vtákov, a to vo forme obrazu, básne alebo všeobecnej prózy, ale aj systematiku močarinového živočíšstva, začínajúc po poradí od ropuších ikier až po nanajvyš pozoruhodného a nami vytvoreného kráľa močarín [...] s rýdzim úctivým klepotom Bocian, 3. 10. 1872.*“²⁵ Tak ako tomu bolo pri spolkoch Šlarafie, aj pri kremnickej spoločnosti si jej členovia dávali fiktívne recesistické mená. V knihe je aj malý zoznam niektorých členov spolku obsahujúci tak hodnosti, fiktívne vtáčie prezývky, ako aj k nim priradené občianske mená: kráľ močariny – tantalus nenásytný – A. Klosska, vardajn močariny – bocian – Hermann Kunz, pisár močariny – volavka – A. Mayer, kantor močariny – ibis – J. L. Bella (známy slovenský skladateľ), Cicero močariny – plameniak červený – C. Tuczek, advokát močariny – vtáko-pysk – Gyurgyik, vták močariny – žerjav – Hans Bühler.²⁶ Na ukážku odcitujeme dva konkrétne zápisy: „*Močarina, 12. november 1872 – 12. novembra sa rozhodli zidení močarinoví vtáci zagratulovať prezidentovi Spojených štátov amerických k jeho znovuzvoleniu do funkcie, predsedajúcemu Tantalovi sa uložilo v mene novej republiky Sumpf (močarina) telegrafovať nasledovné: ‚Prezident Grant, New York, prezident močariny zasiela kolegovi srdečné šrum, Tantalus‘, uvedená depeša bola na doručenie odovzdaná Krokodílovi, Volavka.*“²⁷ Druhý zápis je slovenskou recesistickou básňou²⁸:

*Hurra! Bratia! Chytme sa pohára!
Pime tú vlahu otca Gambrina,
Pivo to žitiu nebe otvára –
Sem pivo! Sem sa švárna dievčina.
Sumpf! Močarina! je naše heslo,*

²⁵ Štátny archív Banská Bystrica (ďalej ŠA BB), pracovisko Archív Kremnica (ďalej p. AK), fond Kremnické Kasíno, Sumpfbuch z roku 1872, neustránkované (*Vorwort* – predslov).

²⁶ ŠA BB p. AK, fond Kremnické Kasíno, Sumpfbuch z roku 1872, neustránkované (*Verzeichniss sämtlich vorhandenen „Sumpfgethieres“* – nasleduje za predslovom).

²⁷ ŠA BB p. AK, fond Kremnické Kasíno, Sumpfbuch z roku 1872, neustránkované (*zápis z 12. novembra 1872*).

²⁸ ŠA BB p. AK, fond Kremnické Kasíno, Sumpfbuch z roku 1872, neustránkované (jediný slovenský zápis *Hurra! Bratia!...*).

*Kto chce slávne žiť – stane medzi nás!
Už keď sme v „sumpfe“ – treba nám veslo –
A to je myslím pívový pohár.-
Tak pime bratia – pime do rána,
Zakopme starosť; mladosť ta chce žiť –
Já som – jak ríman vraví, len mála „rana“
No lež držím sa toho: len vždy piť!-
Kňežovič, Kampfhan²⁹*

V nemeckom prostredí Kremnice na začiatku 70. rokov 19. storočia vznikol spolok, ktorý bol príbuzný Šlarafiám i českým spolkom drozdov. Išlo v ňom o zábavu a recesiú, no takisto, ako pri iných spoločnostiach aj o hru, pri ktorej mala dôležitú úlohu fikcia a mystifikácia a ktorá mala aj svoj sakralizujúci rozmer.

So symbolikou, zábavou a recesiou sa však v Kremnici možno stretnúť aj v staršom období. Zaujímavým je príklad z 18. storočia. Typickou pre banské mestá bola mytológia banských duchov (*Berggeist*) – ich personifikáciou boli fiktívni banskí démoni, piadimužici, škriatkovia a permoníci (z nemeckého *Bergmännlein*). Najstaršia písomná zmienka o permoníkoch sa viaže k roku 1487 (Schneeberg). Výzor týchto mytologických postáv popísal už Georgius Agricola v diele *Bermannus sive de re metalica* z roku 1530. Opisuje ich ako tri piade vysokých mužičkov, oblečených do dlhej banskej haleny (s kutňou) prepásanej opaskom a ošliadorom (banskou kožou) prekrývajúcim stehná.³⁰ Viera v existenciu banských duchov sa oslabilá v 18. storočí. Permoníci prestávali strašiť (ale aj pomáhať) a zaradili sa k symbolickej výbave banských miest, stali sa predmetom hier, zábavy a neskôr aj recesie. Zaujímavým spôsobom bola využitá permonícka tradícia počas návštevy cisára Františka Lotrinského v Kremnici v roku 1751. Po vstupe panovníka na námestie ho pred komorským domom privítali zástupcovia banskej správy a duchovenstva. Cisára obdarovali zlatou rudou. To sa udialo pozoruhodným spôsobom. Rudu mu podal permoník (banský trpaslík – *Berg = Zwerch*), ktorého zdvihol do výšky panovníka sediaceho na koni jeden z dôstojníkov (*Flügelmann*).³¹ Kto však bol oným permoníkom? Ušitie šiat pre neho stálo komorskú správu 11 zlatých a 28 ½ grajciara, čo

²⁹ Kampfhan = bojový kohút.

³⁰ HEILFURTH, Gerhard: *Bergbau und Bergmann in der deutschsprachigen Sagenüberlieferung Mitteleuropas. Band 1 – Quellen*. Marburg : N. G. Elwert Verlag, 1967, s. 103, 107 a 113.

³¹ ŠA BB, pracovisko Archív Banská Štiavnica, fond Mestský magistrát Banská Štiavnica, Protokol mesta Banskej Štiavnice z roku 1751 – na konci protokolu je pripojený popis pobytu cisára v stredoslovenskej banskej oblasti, s. 61 (dodatočné číslovanie v rámci uvedeného popisu).

bola pomerne vysoká suma.³² Totožnosť permoníka pomohol odhaliť zápis v kremnickom kuriálnom protokole (kniha zápisov zo zasadnutí mestskej rady) z roku 1751. Pri 17. auguste tohto roku je uvedené, že permoníka predstavoval Lorenz Daubner zo Skleného (dedina v Turci patriaca Kremnici) a že cisársky radca a maršal gróf Jozef Esterházi požiadal o jeho vyslanie do Viedne, kde ho do konca života hmotne zabezpečí.³³ Z uvedeného vyplýva, že Lorenz Daubner bol s veľkou pravdepodobnosťou liliputánom. Gróf Esterházi ho iste chcel mať na svojom dvore ako kuriozitu, ktorú hodlal využívať v rámci spoločenského života na dvore (hry, zábava, „recesia“).

Fikcia ako forma edukácie

Zaujímavým dokladom využitia vzdelávacieho potenciálu fikcie je kniha *Pictorissa Cremniciensis* z roku 2004 od historičky umenia Barbary Balážovej pochádzajúcej z Kremnice.³⁴ Kniha sa skladá z troch častí. Prvá, denníková kapitola je, ako uvádza autorka na záložke knihy, „fik-tívnym pohľadom jednej ženy, Johanky Emerencie Rothenstein na sklonku jej života (v roku 1723 mala 67 rokov), manželky maliara a snád' i maliarky [...] konštruované denníkové záznamy tejto skutočnej postavy striktné vytvorené na podklade reálnych pramenných materiálov zoznámia čitateľa s rôznorodými udalosťami ovplyvňujúcimi a podmieňujúcimi osudy ľudí, zvlášť meštianskych maliarov a sochárov raného novoveku [...]“.³⁵

V záznamoch sú doložené historické fakty vsadené do určitej dejovej schémy, ktorá pútať formou približuje čitateľovi život ranonovovekej spoločnosti. Všetky v nich vyskytujúce sa postavy sú pramenne doložené (v knihe je bohatý poznámkový aparát), dostávajú sa však do určitých čiastočne vyfabulovaných vzťahov v rámci každodenného života. V denníkovom zápise vystupuje napríklad konkrétny maliar a pojednáva sa v ňom o jeho konkrétne doloženom alebo dodnes existujúcom výtvarnom diele, no to, že si ho objednávateľ objednal u umelca vo svojom dome v určitý deň a v určitú hodinu, a pritom ho domáca pani ponúkla pomarančmi, je fikciou či polofikciou. Jej úlohou je prostredníctvom vnemov a pocitov priblížiť čitateľovi život umelca v danom období. Mimochodom, to že sa v tom čase vskutku jedli aj exo-

³² KAŠIAROVÁ, Elena – SÍKOROVÁ, Elena: Finančné náklady spojené s cisárskou návštevou Banskej Štiavnice a Kremnice v roku 1751. In: KOWALSKÁ, Eva – ČELKOVÁ, Mária (eds.): *Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských banských mestách – Die goldene und silberne Reise des Kaisers Franz Stephan von Lothringen in die mittelslowakischen Bergstädte*. Banská Bystrica : Merkantil, 2001, s. 122-123.

³³ ŠA BB p. AK, fond Mestské úradné knihy 1490 – 1923, Kuriálny protokol z rokov 1747 – 1752, s. 610.

³⁴ BALÁŽOVÁ, Barbara: *Pictorissa Cremniciensis*. Bratislava : [vlastným nákladom], 2004.

³⁵ BALÁŽOVÁ, B.: *Pictorissa Cremniciensis*, záložka na obale knihy.

tické pomaranče je takisto v Kremnici pramenne dokladované. Pre názornosť z knihy zacitujeme: „Rok 1728. 15. februára. Popoludní sa tu zastavila pani jedného z kremnických mešťanov, ktorá si objednala u môjho muža zhotovenie podobizne. Hoci už nie je najmladšia, chcela by byť vyobrazená v parádnych vyšívaných brokátových šatách s hlbokým výstrihom, aké sa v Kremnici vonkoncom nenosia, ale presne také vraj videla pri svojej ostatnej návšteve Viedne.“ K záznamu sa viaže očíslovaná poznámka: „Typ ženského meštianskeho portrétu prvej tretiny 18. storočia v Kremnici ilustratívne reprezentuje portrét neznámej ženy z Amonovskej rodiny, NBS – MMM, p. č. 187/71.“³⁶

V zápisoch sa uvádzajú z veľkej väčšiny mená skutočných historických postáv. V uvedenom zázname z 15. februára 1728 sa spomína „pani jedného z kremnických mešťanov.“ Ide teda o dve fiktívne postavy, ale vlastne len na prvý pohľad, pretože obe reprezentujú objednávateľov konkrétneho umeleckého diela, ktoré je citované v uvedenej poznámke. Tieto postavy nie sú teda úplne fiktívne, skôr reprezentujú predpokladaných (s veľkou mierou pravdepodobnosti) objednávateľov, ktorých mená nie sú doložené v prameňoch. Fiktívnymi tak zostávajú predovšetkým určité vzťahy, vykreslenie prostredia a situácie. To všetko má svoj účel – lepšie porozumieť danej dobe a aktivitám výtvarnej komunity v Kremnici.

Z vedeckého pohľadu by sa takto poňatá kniha blížila skôr literatúre faktu, resp. historickej beletrii. Monografia Barbary Balážovej má však aj ďalšie dve časti. Opäť citácia zo záložky: „Život a dielo dvanástich kremnických barokových umelcov odhaľujú malé biografie v ďalšej, druhej časti knihy, pričom záznamy o niektorých, doteraz celkom neznámych menách poskytujú množstvo priestoru pre ďalší, osobitne umeleckohistorický výskum. Úlohou tretej časti knihy, vedeckej štúdie, by malo byť, nielen kunsthistorikovi, ale i zvedavému čitateľovi, vysvetliť a na príkladoch ilustrovať všetky predpoklady i triky, ako sa stať úspešným človekom a umelcom v štandardnej meštianskej spoločnosti raného novoveku našej krajiny.“³⁷ Práve spojenie beletrizovanej kapitoly založenej na motívoch fikcie s biografickými medailónmi a vedeckou štúdiou robí knihu výnimočnou. Ak to zhrnieme, umožňuje pútať, no zároveň vedecky artikulovanou formou preniknúť do života umeleckej komunity v Kremnici medzi rokmi 1723 – 1736. Vďaka forme knihy môžeme vybranú historickú etapu uchopiť oveľa plastickejšie. Na záver uveďme pre zaujímavosť názvy všetkých troch kapitol knihy *Pictorissa Cremniciensis*: 1) Johanka Emerencia Rothenstein, vdova, maliarka, asi 80-ročná, 2) Koho v Štiavnicí neuväznia, v Bystrici neobesia a v Kremnici neoženia, ten

³⁶ BALÁŽOVÁ, B.: *Pictorissa Cremniciensis*, s. 18 a 97 (pozn. č. 51).

³⁷ BALÁŽOVÁ, B.: *Pictorissa Cremniciensis*, záložka na obale knihy.

môže hovoriť o veľkom šťastí, 3) Sochári sú slobodní umelci a nevykonnávajú žiadne remeslo.

Fikcia ako súčasť národného príbehu

Súčasťou národnoobrodeneckých procesov v jednotlivých krajinách boli aj rôzne „objavy“ dokladajúce starobylosť toho-ktorého etnika. S fabuláciami týkajúcimi sa národných dejín sa stretávame po celej Európe. Zaujímavé sú české príklady. Z nich k najznámejším patrí objav rukopisov zelenohorského a kráľovedvorského. Existujú však aj ďalšie prípady. Niektoré sa viažu dokonca už k 18. storočiu. Osvietenké myšlienky prepojené s romantickou konštrukciou veľkého stredovekého českého majstra viedli k zrodu postavy gotického majstra Tomáša z Mutiny. Jeho diela boli datované do 13. storočia a malo ísť o najstaršie diela na svete maľované olejovými farbami. Údaj o Tomášovi sa dostal aj do diela Jána Kollára. V jeho *Slovníku slavianskych umelcov všetkých kmeňov* z roku 1843 sa o ňom píše, že je to „nejstarší slavný český malíř olejem“. Podľa Kollára žil medzi rokmi 1250 – 1297. Ešte na konci 18. a začiatkom 19. storočia sa však ukázalo, že v prípade uvedených diel ide o talianskeho majstra Tommasa Barisiniho da Modena (1325/26 – 1379). Klasickým obdobím mystifikácií spojených s národným obrodenním bolo 19. storočie, no príklady sa nájdu aj v 20. storočí. Napríklad Jakub Arbes popísal v poviedke *Škrétův poslední souboj* (1941) viacerých historických českých maliarov, z ktorých časť dokonca ani neexistovala. K písomnej kultúre sa viažu súvisia objavy spisovateľa a archeológa Václava Krolmusa, ktoré súviseli aj so staroslovanskými bádaniami Jána Kollára. Napríklad na nádobe objavenej v Drahelčiciach v roku 1858 rozpoznal staroindický text. Jeho najznámejším „objavom“ je však nález staroslovanskej modlitebne na jednom statku v Skalsku neďaleko Mladej Boleslavi v roku 1852. V nej boli okrem iného aj dva kamene s runovými nápismi, ktoré mali odkazovať na boha podzemia Černoboha. K definitívnemu vyvráteniu jeho teórie došlo v roku 1864 na základe expertízy Františka Beneša z Národného múzea v Prahe.³⁸

Na Slovensku je podobných romantických objavov menej. Jeden z nich sa viaže k mestu Kremnica, resp. k vrchu Velestúr ležiacemu neďaleko mesta v Kremnických vrchoch. Ide o nápis na skale, ktorý mal byť vysekaný do skaly v dávnej minulosti v runovom „slovenskom“ písme. Tento výklad s nadšením prijímajú rôzni laici, resp. historici – laici nadšenci, oficiálna historiografia má však jasný názor – nápis je falzifikátom, fikciou.

³⁸ VLNAS, Vít: Slavní a vymyšlení – praotcové českého výtvarnictví. Božetěch – Tomáš z Mutiny – Zbyšek z Trotiny. In: HRDINA, Martin – PIORECKÁ, Kateřina (eds.). *Historická fikce...*, s. 121, 122 a 127-131; LUTOVSKÝ, Michal: Archeologie 19. století. Ráj fikcí i peklo omylů. In: HRDINA, Martin – PIORECKÁ, Kateřina (eds.). *Historická fikce...*, s. 203-205.

Z historikov sa kritickej analýze nápisu venovali najmä Michal Matunák, Vlado Uhlár a najnovšie i Patrik Fuzák. Nestor slovenskej historickej vedy, zvlášť medievistiky, Richard Marsina napísal vo svojom príspevku o Matici slovenskej a počiatkoch slovenskej vedy nasledujúce slová: „V Letopise MS bola uverejnená prvýkrát aj správa Pavla Križka o (údajných) starobyľých nápisoch na Kremnickom pohorí (o ktorých neskôr Michal Matunák dokázal, že sú modernými falzifikátmi) spolu s dodatkom od Jozefa Božetecha Klemensa, ktorý ich už nazýval „runoslovanskými“ (slovenskými runami); tzv. starožitným (antickým) nápisom sa venoval aj evanjelický farár v Hornej Lehote Samo Chalupka. Zrejme vtedy mladá slovenská historiografia tak, ako už o niečo skôr iné národné historiografie, musela aj týmto spôsobom splatiť svoju daň snahe po dokazovaní čo najväčšej starobylosti svojho národa.“³⁹

Objaviteľom velestúrskeho nápisu bol kremnický učiteľ (neskôr historik a archivár) Pavol Križko. Svoj objav z roku 1864 prvýkrát publikoval v časopise Sokol v roku 1865, s prekladom textu prišiel v roku 1868.⁴⁰ Sám sa síce neskôr vo svojom živote už k tomuto nápisu nevrátil a ani vo svojich najdôležitejších prácach z dejín Kremnice ho nespomenul, napriek tomu si téma nápisu našla medzi laikmi množstvo pokračovateľov brániacich rôznymi spôsobmi jeho autenticitu. V roku 2016 dokonca vyšla samostatná knižná publikácia Pravda o Veľestúre – tajné dejiny od Jána Ducára z Prešova, ktorá si za cieľ vytýčila obhájiť pravosť nápisu, interpretovať ho, datovať a očistiť meno jeho objaviteľa Pavla Križka, očierneného zmieneným kremnickým historikom Michalom Matunákom. Ako Ján Ducár napísal: „*Účelové lži jeho nepravnička – maďaróna Michala Matunáka (skrývajúceho sa v Matici slovenskej) o tom, že nápis vytvoril Križko (s pomocou Klemensa a Moravčíka) považujem za vykonštruovaný prejav pomsty za odhalenie plagiátorstva kuručských piesní samotného Matunáka. Okrem toho je pamflet Matunáka proti Križkovi výrazom konfesionalnej pomsty (katolík Matunák proti evanjelikovi Križkovi), o čom sa do terajších dní medzi občanmi Kremnice stále živo rozpráva.*“ Okrem toho spochybnil aj prácu historikov: „*Poctivý (nestranný amatérsky) bádateľ sa dokáže pri objektívnom výskume dopracovať bližšie k pravde ako človek, ktorý počas štúdia archeológie alebo histórie na vysokej škole dostane okrem množstva naozaj pravdivých informácií aj tradované pravdy, informácie – stále a dookola prepisované ‚fakty‘ zo starších učebníc, ktoré sa tvária ako pravdy, hoci sú*

³⁹ MARSINA, Richard: Matica slovenská a počiatky slovenskej vedy. Dostupné na internete: <<http://www.kultura-fb.sk/new/old/archive/13-3-17.htm>> [Cit. 2017-03-16].

⁴⁰ KRIŽKO, Pavel: Dva novoodkrývané starobyľé nápisy na kremnickom pohorí. In: *Sokol*, roč. 4, č. 1, 1865, s. 11-12; KRIŽKO, Pavel: Starobyľé nápisy na kremnickom pohorí. In: *Letopis Matice slovenskej*, roč. 5, č. 2, 1868, s. 75-96.

často už modernou vedou vyvrátené.“ Zhrňme výsledky, ku ktorým dospel Ján Ducár vo svojej knihe. Velestúrsky nápis pokladá jednoznačne za autentický, v podstate súhlasí aj s Križkovým prekladom textu (udalosť v ňom popisovanú však kladie do roku 958). Na rozdiel od iných bádateľov, ktorí datovali nápis do 3. či 16. storočia, však na základe výskumov Jiřího Riegera z Mělníka prichádza s vlastným datovaním. Píše: „*Ten, kto zostavil nápisy, nemohol byť žiadny amatér. Velestúrska abeceda je najdomyselnejšia domáca abeceda vedľa cyriliky. Čerpá nielen z italicických abecied, ako z runovej abecedy, ale je doplnená i typmi z hlaholiky. Jej autorom musel byť vzdelaný kňaz. Podľa toho, že velestúrsky nápis obsahuje kalendárny kryptogram podľa metód benediktínskych mníchov (viď Kensingtonský runový kameň a iné runové severské nápisy), musíme uvažovať, že zostavovateľom abecedy i nápisov bol mních benediktín.*“ Za autora textu považuje ostrihomského arcibiskupa Radlu – Astrika, ktorý do Uhorska prišiel so sv. Vojtechom a predtým bol opäť benediktínskeho kláštora v Břevnove a opäť kláštora v Pannonhalme. To datuje nápis do začiatku 11. storočia. Ján Ducár dokonca vidí v texte kryptogram Astrikovho mena. Vidí ho v prvom, druhom a šiestom písmene dvojíc písmen nachádzajúcich sa na začiatku prvých troch riadkov textu a v štvrtom riadku na jeho konci (M-P-D-A-A-S-T-R-I-CH) – teda Astrik zvaný v češtine aj „Bďa“ (Bďící). Ján Ducár uzatvára: „*Z pa-lindromu v Rukopise zelenohorskom vieme, že sa nazýval aj „Čuvateľ“, čo je to isté ako „Bďa“.*“⁴¹

Proti pravosti nápisu sa už pred takmer 90 rokmi postavil historik Michal Matunák. Poznatky k tejto problematike publikoval v monografii *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice* z roku 1928. Matunák kritizoval v prvom rade skutočnosť, že Pavol Križko sa pri preklade textu a jeho interpretácii opieral o dielo istého Jána Bolského *Memorabilia septem montanarum civitatum* z roku 1627. Také dielo však nikde nenašiel, takže prišiel k záveru, že si ho Križko vymyslel. Podľa údajnej Bolského práce mala Kremnica brániť od juhu bohaté mesto Eturnum (Eburum) nachádzajúce sa v Turci. Toto mesto založil knieža Marahanov Thaur, čiže Tur (Tur = Turiec), neskôr v ňom vládol Conesius, zvaný Banius. V roku 280 n. l. však Eturnum dobyli Silingovia (slovanského pôvodu). Tí nechali zbúrať aj trojitú opevnenie stojace pri Kremnici. Mimochodom, baníčiť v Kremnici sa malo začať už v roku 770, pričom v tom čase tu vládlo slovanské knieža Samomer. Pre úplnosť doplníme Križkov preklad nápisu na Velestúre: „*Prišiel Silian od severu, sboril Kremnicu a Turov (Eturnum) a všetky hrady, i bol rok po Turu dvestoosemdesiaty.*“ Zhrňme ďalšie Matunákov argumenty proti

⁴¹ DUCÁR, Ján: *Pravda o Velestúre. Tajné dejiny*. Bratislava : Eko-konzult, 2016, s. 167-168 a 183 (na týchto stranách sú aj všetky uvedené citáty).

autenticite nápisu. Jeho autorom mal byť samotný Križko, ktorý pri preklade textu urobil gramatickú chybu – prvé slovo *préchach* uviedol v 1. osobe jednotného čísla (prišiel som), aj keď malo mať podobu *prěchaaše* (prišiel). Matunák argumentoval tým, že zo žiadnej inej oblasti nie sú známe slovanské runové nápisy („*prečo nie sú také runy na Devíne, Bratislave, Velehrade, Prahe, Krakove...*“) a nespomínajú sa ani v kremnickom archíve, ako aj tým, že Križko nápisy pred ním (ani vo svojich zreloch historických dielach) nikdy nespomínal. Proti pravosti nápisu mala byť aj skutočnosť, že bol vytesaný do trachytovej skaly, ktorá rýchlo zvetráva. Za „kresliča“ textu určil Matunák Jozefa Božetecha Klemensa, v pozostalosti ktorého sa zachovalo mnoho kresieb velestúrskeho nápisu a ktorý sám o nápise aj písal, a za jeho „rytca“ Karola Moravčíka (Moravtsika), obuvníka z Kremnice, pretože v jednej z kremnických záhrad bol kameň s podobným „runovým“ textom ako na Velestúre a pri ňom bolo vysekané Moravčíkovo meno. Matunák poukázal aj na to, že vrch sa pôvodne nevolal Velestúr (slovanské božstvo), ale Verešďúr (z maďarčiny). Podľa neho vytvorili všetci traja spomenutí nápis „v rámci národnej horlivosti a romantizmu“, pričom boli inšpirovaní Jánom Kollárom a jeho dielom *Staroitalia slavjanská* (Križko otvorene napísal, že mu pomohlo pri bádaní).⁴²

„Objavy“ rôznych „starobyých“ textov v národných jazykoch boli prirodzenou súčasťou národného vývoja v 19. storočí. Pritom sa v nich vyskytovalo množstvo fiktívnych postáv a udalostí. V prípade velestúrskeho nápisu to boli kmene Marahanov a Silingov a kniežatá Tur, Conesius (zvaný Banius) a Samomer. Fiktívnou bola aj existencia ríše Turov (Eturum) a jej pád v roku 280 n. l.

Z historikov sa v nedávnej minulosti nápisu venoval Patrik Fuzák a vylúčil autenticitu nápisu. Takisto ako Michal Matunák, poukázal na spojitosť Križkových výskumov s Kollárovou *Staroitaliou slavjanskou*. Upozornil aj na skutočnosť, že podľa spisovateľa Gustáva Kazimíra Zechentera Laskomerského (od roku 1868 pôsobil v Kremnici ako banský lekár, tam aj v roku 1908 zomrel) bol už na konci 19. storočia text slabo čitateľný. Podľa jeho hypotézy je autorom nápisu Jozef Božetech Klemens, ktorý bol archeológom, paleografom, maliarom a sochárom v jednej osobe. Osobne sa priatelil s Václavom Hankom, „objaviteľom“ kráľovedvorského rukopisu, a podieľal sa aj na publikovaní správy o objavení runových falzifikátov českého vlasteneckého kňaza Václava Krolmusa na Skalsku (1852). Križko sa v rámci tejto hypotézy „*stal pravdepodobne obeťou romanticko-vlasteneckej nástrahy Klemensa*“. Patrik

⁴² MATUNÁK, Michal: *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica : Mesto Kremnica, 1928, s. 47-52.

Fuzák uzavrel svoju štúdiu konštatovaním, že Klemens ani nemusel považovať nápis za falzifikát, ale z jeho strany mohlo ísť skôr o rekonštrukciu možného písma našich predkov.⁴³

Historická obec je plne presvedčená o falzifikácii nápisu na kremnickom Velestúre. Do budúcnosti však historikov čaká náročná úloha zosumarizovať poznatky k nápisu, rozanalyzovať ich a podať definitívny vedecký dôkaz o jeho nepravosti.

Záver

Videli sme, že fikcia je charakteristická svojou „reálnou“ existenciou, ktorá ovplyvňuje ľudské myslenie a konanie. Pomocou nej je možné rozvíjať tak predstavivosť, ako aj analogické a logické myslenie a kreativitu. Nezanedbateľný je jej edukatívny rozmer. Fikcia má dôležitú úlohu v ľudskom živote – je možné využiť ju na rôzne pozitívne zamerané aktivity. Prirodzene, ako všetko, dá sa využiť aj v neadekvátnych konotáciách, napríklad na zosmiešňovanie, zavádzanie či komerčné využitie. Ako príklad uveďme kolekcie medailí razené v kremnickej mincovni v nedávnej minulosti. Medaily nechala raziť súkromná podnikateľská skupina. Išlo o súbory *Vládcovia Slovanov* z roku 2000, *Nekorunovaní králi Slovenska* z roku 2002, *Údelné kniežatá veľkomoravské* z roku 2002 a *Predslovanskí panovníci* takisto z roku 2002. Vyrazené boli zo zlata v hodnote jedno-, dvoj-, päť- a desať-dukátov. Na medailách sú fiktívne portréty „vládcov“, ktorí figurujú v neadekvátnych historických kontextoch. Napríklad, ako nekorunovaný kráľ Slovenska sa označuje magnát Matúš Čák Trenčiansky, ako veľkomoravská údelná vládkyňa nemenovaná dcéra Mojmíra II. a ako predslovanskí vládci na dnešnom území Slovenska Attila a Marcus Aurelius.⁴⁴ Projekt mal čisto obchodné poslanie bez ohľadu na fiktívnosť s ním spojených tvrdení.

Pri prvotnom pohľade na dejiny Kremnice to vyzeralo tak, že tu nebude možné k problematike fikcie a fiktívnych postáv zozbierať väčšie množstvo podkladového materiálu. Napokon sa však ukázalo, že aj malé mesto má čo ponúknuť v spojitosti s touto problematikou. V dejinách Kremnice sme sa stretli s tradičnou literárnou fikciou, fikciou majúcou edukatívne poslanie, s fiktívnymi postavami a spolkami, ktoré mali zábavný a recesistický charakter, ale aj špecifickým, osobitne spracovávaným problémom fikcie ako súčasťou národno-emancipačných snáh.

⁴³ FUZÁK, Patrik: Nápis na kremnických vrchoch. In: *Acta historica Neosoliensia*, tom. 3, 2000, s. 190, 191 a 193.

⁴⁴ SOLEJ, Peter: *Prehľad medailérskej tvorby kremnickej mincovne 1993 – 2002*. Prešov : Victoria, 2002, s. 171-174, 200-202, 213-216, 230-232.